

S:T RAGNHILDS GILLES
ÅRSBOK

1922

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIE BOLAG
1922

SÖDERKÖPINGIS STADSIBLIOTEK

S:T RAGNHILDS GILLES STYRELSE

I mitten förste äldermannen, provinsialläkaren doktor A. O. Bergquist; i övre raden t. v. Gillens intendent, bankdirektör Axel Ferb, t. h. skattemästaren, apotekaren Sien Fredricson; i mittnraden t. v. andre äldermannen, distriktsveterinär Karl Krongvist, t. h. präntaren, redaktör Emil Janson. I nedre raden t. v. Gillens stiftare och förste ordförande, handlanden Alric Lundberg, t. h. Gillens förste sekreterare, redaktör Carl Wallberg (vilka båda senare högt förtjänta gillesbröder avgingo ur styrelsen år 1920).

HEMBYGDSVÅRD.

Ditt liv är ej blott ditt — det är en länk
uti en ändlös kedja genom tiden —
det är liksom en dag, så snart förliden,
Du nästa länk re'n ser på skolans bänk.

Du hör tillsammans med de många led
av släkter, som ha fyllt sitt värv med möda
som sätt och bärgat har sin åkers gröda,
och gjort sin plikt på deras fäders sed.

Du tanklöst ler åt fädrens sätt
att sköta sitt, åt deras gamla vanor
och gamla ting och redskap, vilkas anor
du anser gå till urtidsgammal ätt.

Så tanklös framtid ock skall le åt dig,
ty ej ens du har toppen nått av kullen,
Då du i sekler vilat har i mulden
skall andra mäta upp din levnadsstig.

Men le ej längre, se den gärning rik,
som våra fäder, nu förglömda, gjorde.
Vår plats vi lika ärligt fylla borde
och uti plikttröhet dem bliva lik.

Vi växa i vår hembygds fasta mark
med rötter trängda djupt i det förgångna
men blickarna mot morgondagen fångna.
Må ock vår hembygds känsla växa stark.

S:t Ragnhilds Gilles önskar öka den,
vill väcka vördnad för vår hembygds minnen
och känslan för dess skydd i allas sinnen —
vill skapa hembygdsvärd bland bygdens män.

Vill främja kärleken till egen bygd
och plikten hos en var att söka värja
vad fornt, som än vi kunna bärga
att det må samlas uti Gillets skygd.

Jac.

S:T RAGNHILDS GILLE.

Gunilla Bjelkes bönkapell.

Vad är detta för en gammal byggnad? Inte finns den i gamla Sur'n inte? Så utbrister du säkert, käre läsare av dessa rader, och du har tyvärr rätt? Men den har en gång, och det är ej tjugo år sedan den tiden, funnits där. Det är nämligen bilden av en å den f. d. Bjelkeska tomten, den s. k. Kämpes gård, Hospitalskvarteret 11—13, förr belägen byggnad, av folkfantasierna döpt till "Drottning Gunillas bönkapell".

Då den andre i ordningen av gamle kung Göstas söner, i historien kallad Johan III, "för många orsakers skull och besynnerligen till att undfly tillstundande sjukdomar och ohälsa, så ock många melankoli-

ska affekter, stora, djupa tankar och annat mycket bekymmer som av ensörjenhet följa och förorsakas kunde" för andra gången trädde i äktenskap var det med "ädla, välborna och dygdesamma jungfrun Gunilla Bjelke" född 1568 å den i stadens närhet belägna egendomen Liljestad, vilken ägdes av hennes fader, riksrådet och ståthållaren över Östergötland Johan Axelson Bjelke. I vad mån äktenskapet ägt förmåga att dämpa det heta vasablodet eller bortdrivit de "melankoliska affekter och stora, djupa tankar" varom den kunglige giljaren i sitt meddelande till rikets råd talar, därom tåga tyvärr krönikorna och väggarna i det lilla kapellet, som enligt sägnen bevitnat den varmblodige renässansfurstens frieri till den ej fullt 17-åriga jungfru Gunnel, äro tysta. Säkerligen ha de kungliga makarna mer än en gång gästtat den lilla staden vid Ramunders fot, dit de båda voro knutna med så starka band. Även kung Johan III var liksom gemålen född i denna trakt, nämligen å Stegeborgs slott, och man tager säkerligen ej fel, om man tror att tanken på längre besök i staden föresvävat honom, då han år 1578 gav befallning om uppförande av "ett hus för sin räkning å Carl Cammarsvens tomt", troligen det hus som ännu med sina tjocka murar kvarstår med n:r 57 i hörnet av Storgatan och Södra Ågatan (tillhör numera skofabrikör Wallberg). Sannolikt har väl ock detta hus mer än en gång gästats av drottning Gunnel, sedan hon såsom änka slagit sig ner å Bråborg, ej långt från Norrköping. Därmed må nu vara huru som helst, det lilla kapellet finns ej mer här; av enskild givare har det bortskänkts och återfinnes nu på Skansen i Stockholm. Hur detta har kunnat äga rum, hur mycken brist på pietet gentemot ett av de få verkliga minnen från slutet av Söderköpings storhetstid, varom detta vittnar, härom vill jag ej tala, men jag är övertygad att du, liksom jag, käre läsare, säger för dig själv: "om S:t Ragnhilds Gille funnits på denna tid hade ej detta helgerån ägt rum". Detta är ock min mening och jag vill här framlägga några synpunkter på Gillets verksamhet, dess mål och medel. Jag till-

låter mig att såsom ett slags motto eller tänkespråk citera några ord, som du säkert förut hört, och de äro:

Lyssna till den granens sus
vid vars rot ditt bo är fästat.

Ofta upprepade ord, så ofta upprepade att de för mängden fått en viss banal prägelse och ändock har jag vågat taga dem till motto för denna lilla uppsats, i hopp att du, liksom jag, käre läsare, förstår och hyllar den idé för vilken de äro uttryck. Idealismens tid är förbi, materialismen sitter i högsäte, det gamla har förgåtts i den fruktansvärda storm, som gått över världen; ja så sägs det. Men om ock detta i någon mån är en sanning, så är det å andra sidan ock sant att krafter, och ingalunda de sämsta, äro i verksamhet att ur skeppsbrottet rädda vad som räddas kan och att bygga nytt där så kräves. Tron på det ideellas seger, tron på ljusets och rättens seger, tron att vägen, om den ock kan synas lång och skymd av dimmor, dock slutligen skall leda till ljuset, är outrotlig i människornas hjärtan; varje osjälvisk strävan för ideella syften och mål är sålunda ett led i mänsklighetens återuppbyggelse och därför av oskattbart värde. Ett hemödande att så att säga binda forn- och framtid samman, att i åskådlig bild ge framtidens barn en föreställning om gångna tiders liv, att väcka intresset ej blott för fädernas liv utan ock för den mark vi själva trampa, för den hembygd vi med stolthet och glädje kalla vår, är just en dylik ideell uppgift, som väl må kallas stor och värdefull.

Detta är S:t Ragnhilds Gilles uppgift och i det arbetet kunna vi mötas vi alla, som i denna stad och trakt bo, och bo. Allt, som på något sätt är ägnat att kasta ljus över gångna tider, dess seder, bruk och föreställningar, eller bidra till kännedom och kunskap om gångna tiders män och kvinnor, hör därför hemma i Gillets samlingar och höra vi sålunda var i stad ha dessa samlingar i åtanke; intendenten för samlingarna ser säkert med glädje varje liten gåva. Men en sak min vän, om du vill giva något till det blivande

muséet, så kom ihåg, att ju fullständigare upplysningar du lämnar, ju värdefullare är gåvan. Du bör sålunda om det är t. ex. ett fynd av något slag, lämna uppgift om fyndet, tid då det påträffades etc.: är det fråga om t. ex. något husgeråd bör upplysning lämnas om vem som ägt det, gården där det använts etc.: allt saker som kunna synas skäligen obetydliga, men som göra fyndet av större värde. Brev, köpehandlingar, i den mån de lämna upplysningar om gångna tider, äro ock av värde för våra samlingar. Men i mån som dessa växa böra vi väl ock skaffa dem hem och detta skulle bli den minnenas gård, som redan från början påtänkt, inom en ej allt för avlägsen framtid torde resa sig här i Söderköping. Gillesgården, med rum för samlingarna, skall ock bli rum för oss själva. Där skola vi kunna mötas till allvarliga överläggningar såväl som till förströelser och för främlingen, som sökt sig hit till den idylliska medeltidsstaden vid Ramunders lot, skall den säkert bli en kär tillflyktsort och viloplats. Men ej blott till vad här närmast nämnts begränsas Gillets uppgift. Varje broder och syster i Gillet bör känna det som en bjudande plikt att intressera andra för vår verksamhet; varje verksamhet i avsikt att väcka intresse för hembygden böra vi taga vara på och Gillet har ju ock genom att giva sitt stöd åt den snart utkommande beskrivningen över stadens och Drothems kyrkor visat sig till fulla förstå betydelsen av att kändedomen om vår stad och dess minnesmärken sprides till så vida kretsar som möjligt.

Att väcka kärleken till och intresset för hembygden, att lära varje son och dotter av denna bygd att känna att här är deras rot och fäste mer än i någon annan trakt av vårt vackra land, att lära dem att förstå att den grund våra fäder lade var en fast grund och att vi endast genom att bygga vidare på den grunden kunna stå starka, detta är Gillets mål.

Må vi alla ena oss i en sådan strävan, då visa vi ock att vi rätt fatta innebörden i det vackra tänkespråk, jag här citerat.

Ske alltså!

A. O. BERGQUIST.

BILDER FRÅN DET MEDELTIDA SÖDERKÖPING.

Några anteckningar för S:t Ragnhilds Gilles årsbok av
VICTOR HAGSTRÖM.

Om vi kunde förflytta oss omkring 4000 år tillbaka i tiden, skulle vi finna, att Söderköpingstrakten hade ett helt annat utseende än i våra dagar. En lång havsvik, fortsättningen på Slätbaken, trängde då djupt in i landet. De kullar och höjder, vi nu se, voro då holmar eller halvöar och de dalgångar, som nu utmyrna i slättlandet, voro vikar och sund. Havsviken utgjorde en rest av den sammanhängande skärgård, som i längre tillbaka liggande tider förenade Östersjön med Västerhavet. Landet hade börjat höja sig och har fortsatt därmed, tills denna landhöjning i stort sett i vår tid avstannat. Ännu i slutet av första Årtusendet e. Kr. var vattenståndet i Storåns nedre lopp stält två å tre meter över åns nuvarande sommarvattenstånd.

Det är vid denna havsvik och dess förgreningar inåt landet, som man i våra dagar funnit spår av den förhistoriska befolkning, som för 4000 år sedan bebodde denna bygd. Vid Ljunga i Skönberga socken, nära 1 km. SSO om kyrkan och väster om den söderut gående landsvägen, finnes ett tallbevuxet område, vanligen kallat "Fårhagen". Här ses överallt kringspridda ett stort antal gräsbevuxna, runda gravhögar, av vilka de flesta blivit undersökta, och i vilka man gjort mycket viktiga fynd för ortens bebyggelsehistoria. Här hittades nämligen i en gravhög från gånggriftstiden — alltså c:a 2000 år före Kr. — flera sten- yxor, en släpsten av sandsten, flintspån m. m. Från andra gravhögar fann man spår av åtminstone fyra successiva grav- läggningar, sträckande sig över en tidrymd av minst halvtannat årtusende — från bronsåldern till vikingatiden. Fynden från dessa bestå av spännen av brons och järn, knivblad av järn, hårpilaf, lerkärl och brända människoben m. m. Enligt upp- gift fann man här också en bulle bröd av ärtmjöl, det äldsta bakade bröd man lär ha hittat i Sverige. I norra delen av Fårhagen ligger en lång rektangulär lustomnåing av tämligen

klumpiga kantstenar med en botten, belägen något under den övriga markens yta. Tomtningen överensstämmer till hela sin karaktär med en liknande tomtning vid Hoga nära Uppsala. En väl bibehållen s. k. domarering av 9 stora stenblock visar, att traktens befolkning av ålder här haft en samlingsplats — aningen för religiösa eller rättsliga angelägenheter.

Åldern för den boplats där det nutida Söderköping vuxit fram, kan ej med säkerhet bestämmas. Men vid anläggningen av grunden till stadens nya stadshotell gjordes en mängd mycket märkliga och viktiga fynd.

Vid detta arbete påträffades fornsaker på skilda djup och från olika åldrar, utan att detta ledde till något ingripande från entreprenörernas sida. Genom en intresserad persons påpasslighet kom fyndet dock till allmän kännedom, och platsen gjordes till föremål för vetenskaplig undersökning. De rön, som därvid gjordes, kommo arkeologerna att på det livligaste beklaga, att undersökningar ej vidtagits, då platsen ännu var relativt orörd och lätt tillgänglig; grävningen skulle i så fall säkerligen lämnat en betydelsefull behållning för kännedomen om den äldre medeltidens kultur, ej endast i Söderköping utan i Sverige över huvud.

Flera fynd, dels gjorda under grävningen, dels förvärfvade från arbetarna, kunde dateras till en så tidig ålder som 1000- och 1100-talen, såsom nycklar, kammar, en pilspets, knivar med träskuff, en sländtrissa m. m. På fyndplatsen, 25 meter norr om åns nuvarande kant, upptäcktes dessutom en horisontell träkonstruktion — en broläggning eller strandskoning. Av den tidens nivåförhållanden att döma (se ovan), framgår, att platsen legat c:a 2 å 3 meter över Storåns nuvarande sommarvattenstånd. Båtrester i torven angävo, att lokalen varit båtplats eller mindre hamn. Då hamnen sannolikt varit avsedd för utgående trafik, har det således varit fritt vatten ut till Slätbaken och Sålunda vattenståndet i denna och Storåns nedre lopp stått 2 å 3 meter högre än nu. Storån torde här på 11- å 1200-talet varit av 60—70 meters bredd, gjort någorlunda skäl för sitt namn och kunnat bilda en god hamn.

Stadens historia kan således föras tillbaka till 1000-talets senare del. Tidigare har säkerligen Tingstad varit traktens kulturella och merkantila medelpunkt. Folkvandringstidens och vikingatidens handelsplatser förlades helst en bit från de av vi-

kingar och sjörövare ofta hemsökta kusterna. Med något fredligare förhållanden drogo sig emellertid handel och transitofärdsej från inlandet ut till kusterna eller rättare till de djupa havsvikarnas inre delar och gävo uppslaget till flera av våra moderna städer. På så sätt kan man åtminstone tänka sig att såväl "Sudherköpungh" som Norrköpungh" vuxit ut från Tingstad som medelpunkt. Härav kunna även de båda städernas namn förklaras såsom belägna söder och norr om nämnda plats.*

* Denna förklaring av namnen är framslälld av antikvarien B. Schnittger (Medd. från Östergötl. Fornminnesförening 1909, sid. 17). En annan förklaring av namnet Norrköping är given med utgångspunkt från fsv. nor = trångt sund. Motala ström skall rent av ha kallats Nor. Häremot talar dock, att man i så fall skulle ha väntat Norsköping, jfr Norsholm (Hellquist: Svensk etymologisk ordbok, art. Norrköping).

För försvaret från sjösidan av den i övrigt som det synes obefästade staden anlades gamla och senare nya "Ståkeborg".

Rent arkivaliskt kan stadens ålder ej bestämmas. I befintliga handlingar omnämnes Söderköping först 1253. Från denna tid förekommer staden alltmer omnämnd i sammanhang med den medeltida historiens mer eller mindre märkliga händelser. Den var också näst Stockholm och Kalmar under hela medeltiden Sveriges största, betydelsefullaste och viktigaste handelsstad. En mångfald rådsmöten, herredagar och slutligen riksdagar höllas här, den sista den viktiga år 1595.

= = =

Hur tedde sig då livet i det medeltida Söderköping? Jag vill här i några korta drag söka ge ett par skisser av detta för att till sist stanna vid en sida av viktigare intresse — Gillet och dess uppkomst. Att härvidlag förhållandena i andra medeltidsstäder lätt tjäna som hjälp vid denna kulturhistoriska skildring, ligger i öppen dag.

På avstånd trapperas kanske den resande av stadens rika och förmögna utseende. Flera kyrkor, kapell och kloster rosa sig över de låga trähusen. Här ha vi Templum Trinitatis (nuv. Drottning), T. S:ti Egidii, T. S:ti Laurentii (nuv. stadskyrkan), Fransiskanerklostret, S:t Örjans kloster, Domus S:ti Spiritus et confraternitatis eller Helgeandshuset (troligen sjukhus och här-

bärge för resande munkar), kapell såsom Trefaldighetskapellet, S:t Lars kapell, Alla själars kapell, S:t Johannis kapell m. fl. Men innanför tullbommen, staden har aldrig varit befästad, förändras utseendet. Endast ett par rakare huvudgator, där den gamla landsvägen gått fram, för övrigt på medeltidsvis långa, vinkliga gränder. Gatorna saknade stensättning, även om sådan någonstades fanns, voro de dock mycket gropiga. Dessutom voro de till ytterlighet smutsiga och fulla av allsköns orenlighet. Ingen kunde beträda dem utan utanskodon med träbottnar, och bruket av de långa snabelskorna torde till ej ringa grad ha förestavats av behovet att genom en längre trampdyna skydda sig för att alltför djupt sjunka ned i smutsen. Vanan att förlägga rännstenen till mitten av gatan gjorde ej heller denna behagligare. Alla sopor, rester av födoämnen, avskräde och avfall av alla slag, i. o. m. döda kreatur kastades ut på gatan. Vattendraget som flöt genom staden var varken kringmurat eller indämt — dess sumpiga stränder voro likaså hårdar för all slags orenlighet och naturligtvis om sommaren också för sjukdomar. Endast något förnämnt besök i staden kunde förmå borgarna att på myndigheternas befallning nödtorftigt rensa gatorna. Annars fick nog ett kraftigare slagregn göra tjänst som gatsopare.*

Husen voro mestadels låga trähus, här och där senare ett korsverkshus, täckta med tak av spån eller halm. Elden härjade också staden minst lika ofta som yttre fiender. För eldsläckningsväsendet var dock sörjt på jämförelsevis gott sätt. Signalväsendet besörjdes av stadens tornväktare. Bläste han i hornet eller klämtade i brandklockan, samlade sig stadens borgare eller särskilt betecknat brandmanskap på alarmplatsen under befäl av sina brandmästare och så sörjdes för hastig och ofta även tillfyllestgörande hjälp. Varje borgare var skyldig tillhandahålla brandpysar för första behovet. Detta hindrade dock ej, att sta-

* Bevarade underrättelser från andra medeltidsstäder äro ganska betydande för tidens gatuhållning. Det stämde tydligen med tidens smak, när magistraten i Hålsingör bestämde att, att en avskrädeshög, som låg på ens egen tomt, "ingen till förtret", nog kunde få ligga där i 14 dagar. I Köpenhamn, som ägde en gata med det klingande vackra namnet "Skidenstræde", körde man år 1678 bort "en Modding, som i nogle aar var bleven samlet", och som utgjorde en liten bagatell på 214 lass!

den helt eller delvis förstördes av våld, såsom åren 1281, 1380, 1418 och 1498.

Öppen gatubod.

Någon ordnad gatubelysning fanns naturligtvis inte, utan var och en, som efter mörkrets inbrott sökte taga sig fram på gatorna, fick lysa sig fram vid en hornlyktas sparsamma sken. En vandring i mörkret var oftast mycket fartig, då den vandrande plötsligt kunde falla ned i en grop eller stöta mot något av husens hörn eller utsprång, trappor och dylikt eller falla huvudstupa i en sophög eller ned i en källaröppning. Den risken fanns ock äf utanför värdshusen stöta ihop med hemvändande, överförliskade gäster, som kryssade fram, kännande sig för med fällt spjut eller i översvallande livsmod värdslöst svängande omkring sig med draget svärd. Och säkerhetspolisens var det säkerligen också mycket illa bevänt med.

Uppmärksamheten fångas snart av de byggnader, vari medeltidens handel och hantverk utövades. I den vanliga gatufronten lågo försäljningsbodarna, som oftast på samma gång voro verkstäder, små, ofta tvåvåningshus, vilkas bottenvåning helt och hållet upptogs av boden eller verkstaden, men vilkas övre våning med några fot sköt ut över dessa och tjänade till kontor eller familjens bostad. Var gatan tillräckligt smal, kunde det hända att folk från övervåningarna kunde räcka varandra handen tvärs över gatan. Själva boden öppnades genom en uppfällbar lucka, som bildade skydd för de på den mot gatan öppna disken framlagda varorna. Ofta uppbars den övre våningens framskjutande del av pelare, och då husen lågo bredvid varandra, uppstodo på detta sätt mot regn skyddade pelargångar, som ännu i dag utgöra en egendomlig prydnad i flera från medeltiden bevarade stadspartier, särskilt i tyska städer, där man i ojämförligt högre grad än hos oss varit mån om att bevara den från fäderna ärvda kulturen. Vida mera primitivt uppförda voro stånden, ett slags skjul, stödda mot eller häftade vid andra byggnader, överallt där tillfälle gavs till livligare samfärdsel och köpenskap. På torget, vid kyrkorna sköto sådana hastigt upp, de uppbyggdes mellan längskeppens framskjutande stråvpelare, såsom man t. ex. ännu på 1800-talet hade tillfälle se vid Tyska kyrkan i Stockholm, i slutet ring kunde de omge rådhuset, ja mitt på en bredare gata bildade de med ryggsidorna mot varandra hela rader små byggnader.

I vanliga fall var nog livet i staden tämligen lugnt och stilla, men på de stora marknaderna, då folk från alla håll strömmade hit, torde här ha utvecklats ett livligt och brokigt folkliv. Den livliga bild köpenskapen på gatorna visade erhöi en ännu kraftigare färgläggning genom medeltidens vana att utropa alla varor till försäljning. Visserligen förbjödo somliga skrän sina medlemmar att genom alltför högt och ofta ropande undertrycka sina mindre högröstade konkurrenter, men detta oaktat måste en medeltida stad särskilt under marknaden varit uppfyllt av ett även efter våra begrepp starkt oväsen och en ganska bullersam samfärdsel. Ej allenast handelsmännen utropade sina varor, utan även vin- och ölstugorna hade sina utropare, som utanför ingången prisade de utskänkta dryckernas godhet.

Vi blanda oss i folkvimlet på de trånga gatorna. Människorna äro klädda olika allt efter sin olika verksamhet. Där se vi

stadens rådmän i sina långa rockar med vida ärmar och med brunt pålsverk kring både rocken och mössan. Där komma husfruar med sina huvor och, som tecken på deras värdighet, den stora nyckelknippan skramlande vid bältet. Där är stadens skrivare i sin svarta rock och med skrivardön vid sidan! Barberaren, som på samma gång är fältskär, skriker fram med viktig min. Man känner igen honom på den väldiga hatten, de stora runda beillorna på näsan och sax och kniv, som han bär i bältet. Bagare, slaktare och fiskare draga fram och ropa ut sina varor. Här kommer en utropare med trumma och kungöle å stadens borgmästares och råds vägnar, att en avrättning skall äga rum. En tandläkare går omkring, åtföljd av sin utropare, som stannar vid varje gathörn och skriker:

”Kom an, envar, kom an,
som har en dålig tand!
Sitter i gommen den än så fast,
halar min tång den ut i en hast”.

Gå vi genom staden och ut genom östertull, komma vi snart till stadens hamn. Den var ännu 1522 så stor och djup att den kunde förtom handelskeppen mottaga en örlogsflotta på 10 krigsskepp med 900 mans besättning. Lölbecks hjälpsändning till Gustav Vasa. Kronan hade här förrådshus, varjämte det naturligtvis fanns alla för en stapelstads hamn nödvändiga byggnader. Både import och export voro för tidens förhållanden betydliga. För år 1553 infördes c:a 1700 t:er salt, 5 skeppund humle samt för övrigt tullpliktiga varor för något över 39,000 mark; 1554 voro samma siffror 2730 t:er, 17 skeppd, 71,000 mark etc. Införseln bestod, utom salt och humle, av kläde, vadmal, siden, öl, vin, kram och specerier, lin, ull, hampa och lärft. Utförseln var likaledes betydlig. 1554: 1,400 skpd järn och stålvaror, 1,200 t:n malt, 12,000 lispd smör, över 3,800 hudar, 13,000 skinn av flera slag, 447 häver-, 330 mård- och utterskinn, 4,000 st. gråverk, samt dessutom kött och fläsk, hästar, fisk, bräder, tjära, vax, ost. På 1600-talet avtog emellertid handeln, och i en handling från 1663 såges det, att fordom 4 & 5 holländare lossat och lastat vid bryggan, men att nu på 6 & 7 år ingen enda varit där. I stadens handlingar klagas över att Norrkö-

ping, Västervik och Valdemarsvik gjorde intrång i handeln. Stadens stjärna var i nedgående.

Tid efter annan, stördes stadens lugn av meddelandet om att kungen, rikens råd och rikets stormän bestämt staden till mötesplats för avhandlandet av saker av vikt för riket. Då rengjordes gatorna så gott sig göra lät, husen smyckades med allehanda bonader och prydnader, och rådhuset eller gillesstugan ställdes i ordning för mötet, värdshusen och andra kvarter beredde sig att mottaga de väntade gästerna. Av märkliga händelser av många slag må nämnas ett par. Så kröntes här år 1302 kung Birger och hans drottning Märta, och kunde man då utveckla sådan prakt, att som det säges, sådant aldrig förr varit sett. Samtidigt firade kungens broder, prins Valdemar, sitt bröllop med marsk Tyrgils Knutssons dotter Kristina. 1359 avelöts här, förlikning mellan konung Magnus Eriksson och rikets stormän. Drottning Margareta vistades här år 1389. Åren 1434 och 1436 se vi den store frihetshjälten Engelbrekt hålla sitt intåg här, dit han stämt östgötarna sig till mötes, och vilka redan vid det förstnämnda tillfället slöto sig till honom. Några år senare se vi den lysande och praktålskande marsken, herr Karl Knutsson Bonde hålla sitt intåg i spetsen för en lång rad riddare och svenner. De blanka rustningarna och riddarnas lysande dräkter, svajande hjälmbuskar och fladdrande banér i förening med de främlingarna begärande bögarernas brokiga dräkter, torde ha varit en ganska sällsam tavlå. Även den följande tiden höllos i denna betydande köpståd flera för riket betydelsefulla och viktiga rådsmöten och riksdagar. Den sista blev den märkligaste, riksdagen år 1595. Här bestämdes bl. a. att man skulle stå fast vid Uppsala mötes beslut och att hertig Karl skulle som riksförståndare föra styrelsen under konung Sigismunds frånvaro.

När ständerna skulle åtskiljas, höll hertigen från en s. k. "majestätspråk", som han låtit bygga på torget utanför rådhuset, "burspråk" med dem, som hans fader brukade. Han sporde dem, om de samtliga voro sinnade att försvara vad som nu beslutits "alla för en och en för alla, evad som efterkomma skulle" samt hjälpa honom att straffa envar, som satte sig däremot. En av de närvarande berättar, att "då till svarade den gemene man" ("herr Omro" som det ofta står i den tidens handlingar) "Ja, ja, ja, nådige herre, det vele vi stå med Eders furstlige nåde alla för en och en för alla och gärna hjälpa till att straffa dem som

håremot bryta'. Därmed gjorde de sin ed med två uppräckte fingrar. Sedan vände sig fursten till rikstens råd, bisperna och ridderskapet och adelen, som med honom stodo på majestätspal-len, sporde dem till med dessa ord: 'Än I, vad sägen I härtill? Hören I, vad desse hava svurit för en ed? Velen I söndra Eder ifrån dem?' Rikstens råd svarade på samtelige ridderskapets och adelens vägnar: 'Vi vele väl löva och tillsäga Eders furstelige Nåde hörsamhet och välvillig tjänst uti det som lärer hans Kungl. Maj:t och fäderneslandet till gagn och godo'. Men fursten höv upp handen och sade: 'Så svärjen, att I velen vara mig hörige och lydige uti det jag påbjudandes varder! Då hovo meste parten händerne upp och svuro som förbemålt är". Men många voro som icke ville upplyfta händerne, heter det.

* * *

Dylika större sammankomster höllos antingen på rådhuset, i något kloster eller i gillestugan. Denna senare var samlings- och festlokalen för stadens gille. Ett sådant fanns här under medeltiden och fanns ännu 1587: convivium S:ti Sepulcri eller Heliga gravens gille. Redan under den äldre medeltiden var städernas borgerskap indelat i gillen; dessa voro föreningar mellan sådana som hade gemensamma intressen inom hantverk och handel och hade gemensamma kapell och altaren för religiösa ändamål. I en senare tid voro gillena av två slag, dels egentliga yrkesgillena eller skrän, dels religiöst-sociala. Inom båda gällde principen om inbördes hjälp i händelse av sjukdom, nöd och fara. De religiöst-sociala gillena stiftades för att öva barmhärtighet och för iakttagandet av vissa religiösa bruk, samt ibland för att utföra allmänna arbeten, såsom kyrko-, bro- och vägbyggnader, eller för uppförande av mysterier. Yrkesgillena eller de världsliga, skrän, avsågo bröderskap i ekonomiska intressen av personlig art och till skydd för frihet, egendom och förrättning eller yrke.

Gille var också under hela medeltiden beteckningen för sammanstötningar av olika karaktär och syften. Att återföra alla medeltidens olika former av gillen till ett gemensamt ursprung och söka spåra ett institutivt sammanhang mellan dem alla torde knappast vara möjligt, lika litet som det skulle vara riktigt

att på sådant sätt behandla alla de många olikartade föreningar till inbördes hjälp, som bildas i vår egen tid. Ett stort antal av de medeltida gillena torde dock stå i ett visst utvecklingshistoriskt sammanhang med varandra, i det de visserligen tillkommit under olika århundraden och utbildats till olika typer, men likväl äro uttryck för en sammanhängande stor föreningsrörelse, som går genom hela medeltiden: mot nävrätt och förtryck, allas kamp mot alla, sättes broderskapet med dess förpliktelser till inbördes hjälp.

Många gillens första framträdande torde med all säkerhet tillhöra den tid, då ättebandet började lossna, under det att likväl den offentliga myndigheten ännu ej nått den styrka och fasthet, att den kunde på ett tillfredsställande sätt övertaga omsorgen om den enskildes rättsskydd. En av de utvägar de enskilda då tillgreps var att sammansluta sig till gillen för ömsesidigt skydd och inbördes hjälp. Också skola vi se att gillena övertagit en del av de rättsliga befogenhetes, som av ålder tillkommit ätten.

Att ordet gille torde stå i samband med den avgift för gemensamt ändamål, som stadgades för gillesmedlemmarna, synes av ordets betydelse i de nordiska språken, där det har betydelse av betalning, sammanskott (jfr vb. gälda, gälla, ty. geiten). Ur denna betydelse har sedan utvecklats betydelsen gästabad, dryckeslag, sammankomst och slutligen brödraskap. Några forskare anse, att själva ordet gille äldst haft betydelsen av offer, offergåva och att de gästabad, varom ordet användes egentligen haft religiös karaktär, i mycket erinrande om de hedniska sju dö-sällskapen, d. v. s. sammanslutningar av enskilda för anställande av gemensamma offer. Man har emellertid ej kunnat uppvisa att dessa samkväm givit upphov till inrättandet av verkliga organiserade sällskap, och det är därför ej med full säkerhet fastställt, att det varit ur denna röt, som de kristna gillena utvecklats sig, ehuru det förefaller tydligt, att många sedvänjor och föreställningar överförts från de hedniska giftesamkvämen på de medeltida gillena och att många hedniska offermåltider t. o. m. direkt om döptis till kristna giftefester. Därvid intogs Kristus, Jungfru Maria och helgonen Odens, Tors och de andra gudarnas platser. Katolska kyrkan var ju också ofantligt tolerant i sin politik att utrota hedendomen och gick ofta i spetsen för denna "omdöpnings" genom att göra hedniska gudar

till kristna helgon och förvandla hedniska tempel och offerplatser till kristna kyrkor och kultplatser.

För medeltidens människor föll det sig också av sig självt, att dylika sammanslutningar måste ställas under religionens helgd. Ett religiöst element ingår därför, som förut framhållits, i varje verkligt gille: dels utförde man vid sammankomsterna religiösa handlingar, t. ex. minnesdrickning till helgonens ära, dels beflitade man sig om goda verk, sådana som enligt medeltidskyrkan främjade frälsningen av avlidna medlemmars själar ur skärselden, t. ex. brännandet av ljus och läsandet av mässor.

De svenska gillena nämnas i källorna först i början av 1300-talet, men ha redan långt tidigare funnits till, enär åtminstone ett par av dem ha en älderdomlig form. Detta gäller särskilt det urgamla och förnämliga S:t Eriks gille i Uppsala, vars stadga, bevarad i en uppteckning från 1500-talet, är indelad i balkar eller mönstret av de gamla landskapslagarna. Från ett flertal svenska städer finnas kända gillen: S:ta Katarinagillen i Skara och Linköping, S:t Olofsgillen i Linköping och Västerås, Helgeands- och Frälsares-gillen i Uppsala, S:t Örjans, Helga lekamens och Vårfrugillet i Stockholm. I Söderköpings fanns ju det ovan omnämnda convivium S:ti Sepulchri eller Heliga gravens gille.

Som alla gillesreglerna nog i stort sett voro tämligen lika, skall här lämnas en redogörelse för S:t Eriksgillet's stadgar, för att ge läsaren en föreställning om hur ett dylikt gille och livet inom detsamma tedde sig.*

Såsom förut har antytts övertogo gillena i många fall traditionerna från ätten. I äldsta tider voro familjerna eller rättare familjehövdingarna med varandra förbundna till en enhet, ätten, som omfattade alla de chefer, som härstammade från en gemensam familjefader, vars religiösa myndighet ärvdes av ätthövdingen. Liksom familjen hade sin särskilda kult, som förestods av familjefadern, hade ätten sin, som förestods av hövdingen. Sannolikt hade ätten också en rättslig befogenhet. Den hade säkerligen redan i indoeuropeisk tid en viss skyldighet att skydda den enskilde medlemmen, och dräptes han, var det ättens

* Ett annat gilles, "Riddar Sancto Örians (Görans) Gille i Uppsala, stadgar finnas fullständigt avtryckta i Aug. Strindbergs arbete "Svenska folket I sid. 247 ff. (Samlade skrifter utg. av J. Landquist VII delen).

plikt att utkräva blodshämnd. Likaså har ätten kunnat utstöta brottsliga medlemmar, och med all sannolikhet har det varit ätt-hövdingen, som biträdd av ett råd — de enskilda familjefäderna — beslutat i dessa och andra angelägenheter. Av gillesbestäm-melser, som särskilt ange denna gillenas ålderdomliga karaktär må anföras, att om broder beågt dråp eller annat brott, som gick å liv och gods, voro gillesbröderna vid bötesansvar skyldiga att hjälpa honom att sätta sig i säkerhet. Gillesstämman tog sig även rätt att ådöma broder böter för brott mot gillestadgan och verkställa exekutionen. Gillesbrödet och gillesystnar voro vidare skyldiga att vid sjukdom vårda varandra samt att infinna sig vid vigilier och mässor, som gillet lät hålla till förmån för avlidna medlemmars själar.

Låt oss höra vad Saramålsbalken härom stadgar: "Nu befinnes, att gäst slår broder vid öga eller giver broder ökväds-ord eller i varjehand måtto han mot broder bryta må, böte broder, som bjöd honom, ett pund malt åt gillet och 3 mark åt bröderna, om så är att det blodvite varl, och åt äldermannen ett öre. — — —

Vilken broder, som kindhäst (örfil) giver en broder eller blodvite gör, böte till gillet $\frac{1}{2}$ pund vax och till den broder, som kindhåsten fick, 3 mark penningar och åt äldermannen 3 öre. — — —

Nu händer, att broder mandråp gör med våda på en annan, som icke är gillesbroder. Då skola bröderna broder hjälpa med läst, med skepp eller följa med broder en mils väg honom att fortskaffa och främja. Om broder flyr till kloster, kyrka eller kyrkogård, då skola bröder broder hjälpa till liv och gods och vad honom mera rörer. Och vilken broder, som ej hjälpa vill, böte till gillet 3 mark och till äldermannen 3 öre".

Den som inträdde i gillet svor vid Gud, S:t Erik och alla helgon i himmelriket att hålla rätt broderskap och gillesrätt. Gillet styrdes av en älderman; två andra förtroendemän, gillisvarjande (jfr kirkuvarjande = "kyrkovård") hade till uppgift att vaka över friden mellan gillesbröderna och vid gillestämmorna avfordra dem deras vapen, samt besörja uppbörden. Andra, kallade giärda-folket, hade att tillrusta samkvämen.

Vid samkvämen samlades bröder och systnar i gillestugan, som var smyckad med blommor och grönt och rikt upplyst av vaxljus. Här bänkade man sig kring långa bord framför öl-

stänkor och krus. Så åskade äldermannen ljud och föreslog helgonens skålar i tur och ordning. För varje skål sjöngo bröderna en sång, beledsagad av pukor, trummor och andra instrument. Därefter åt man och drack och gjorde sig än gladare genom dans till pipor och trummor. Det var folk, som kunde njuta av Guds gåvor, dessa krämare och hantverkare, som hela dagen måst släpa och slita för brödfödan. När de nu på kvällen stå sig lösa, är det ej för att som riddarna göra sig "höviska" och föra damerna i en sirlig dans, utan för att en gång riktigt njuta livet.

Vid de rågade köttfaten, de feta skinkorna och de väldiga ölstänkorna försvinner också all klass- och ståndsskillnad. Där sitta vid festen samman herr riddaren med fru, herr borgmästaren, den andlige och hantverkaren, alla underkastade samma lagar och kännande sig trots olika stånd dock höra samman. Man sjunger sina sånger, förlustar sig mellan rätterna med ofta nog saftigt skämt, man drar sina ramsor, som äro så omtyckta under denna barnsligt glada tid och som ofta bestå i uppräknandet av saker som äro mot naturens ordningg:

En piga utan fästman,
 en marknad utan tjuv,
 en lada utan mus,
 en päls utan lus, o. s. v.

Att aptiten denna tid var god framgår av otaliga bevarade räkenskaper. Den danske kulturhistorikern Troels-Lund ger många rent av häpnadsväckande exempel härå. Här må blott meddelas, vad Helga lekamens gilles revisorer under två dagars samvaro år 1515 förtäde. Bland annat smält och gott: stek och saltvattenkött, en gås, en lammstek, en hare, åtta höns, en skinka nyrokt kött och tunga, allt kryddat med ansenliga kvantiteter ingefära, saffran och peppar. Den starkt kryddade maten hjälpte också upp den av naturen goda törsten. Det var också ansenliga mängder, mest öl, som dessa gillesbröder kunde konsumera. Betecknande nog utgjordes en stor del av böterna till gillet för allehanda förseelser mot gillesstadgan av öl och malt. Belysande för sällskapslivet inom S:t Eriksgillet är den balk, som bär den vackra överskriften: Här borjass spyabalken.

Reformationen, som omfattade religionen som en individens trossak och vars individualism över huvud taget var fientlig mot föreningsväsen gav dödsstöten åt gillena i det dåvarande Sverige. En del upplöstes också därigenom att Gustav Vasa lade beslag på deras egendomar och rikedomar. Gillen med medeltida anor finnas därför kvar endast i de skånska provinserna, såsom Knutsgillet i Malmö och Lund. Mycket av de gamla gillenas former och många av deras benämningar, ålderman, gillestuga, gillesven o. s. v. hade emellertid upptagits av de gamla skråna och levde kvar inom dem. Ett par hundra år efter gillenas undergång började dock bøjelsen för föreningsliv att återvända, på 1700-talet kom ordensväsendet och senare delen av 1800-talet kan överhuvud betecknas som en tid för sammanslutningar av många slag, vilka i styrka kunna jämföras med de medeltida. Ännu i dag lever ordet gille med friskt liv såsom beteckning på de sammanslutningar, till huvudsakligen nöje, som uppstått och uppstå här och var i vårt land mellan personer från ett och samma landskap, såsom Smålands gille, Skånska gillet, Västgöta gille och andra. Andra moderna gillen ha satt sig därjämte andra mål före. Ett sådant med pointerandet av de ideella och kulturhistoriska syftena är S:t Ragnhilds Gille i Söderköping.

